

Олена Попельницька,

кандидат історичних наук, стар-
ший науковий співробітник Музею
гетьманства (Київ)

elenac503@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-2719-2503>

DOI: 10.15407/mics2023.01.120

УДК 94(477-25)+ 72.034...7+

912.43(093)«17»

 Creative Commons – Attribution-ShareAlike
4.0 International – CC BY-SA 4.0

ПАМ'ЯТКА АРХІТЕКТУРИ – БУДИНОК НА вул. СПАСЬКІЙ, 16-Б: ІСТОРІЯ ТА ДАТУВАННЯ

У дослідженні розглядається історія та архітектура розташованого в центрі київського Подолу житлового будинку, спорудженого у XVIII та добудованого у XIX столітті. Вперше ця споруда опинилась у полі зору киевознавців у 1930 р., коли Ф. Ернст опублікував про неї статтю в путівнику «Київ. Провідник». Подальші студії цієї споруди, що відновились наприкінці 1970-х рр., мали як архітектурне спрямування, так і пошуки в київських архівах документів, які б дозволили з'ясувати прізвища власників цього будинку.

Протягом другої половини 1980-х – початку 1990-х рр. київські архітектори (О. Шевченко, В. Петрущенко, І. Малакова, В. Отченашко, А. Подольський, В. Гаврилюк), мистецтвознавці (Л. Пляшко та М. Кадомська) та архівісти (Р. Лякіна), всебічно дослідивши споруду на вулиці Спаській, 16-Б, дійшли до низки важливих висновків про етапи її спорудження, а також з'ясували прізвища власників цієї споруди з 1780-х років до 1917 р.: київські купці Сичевські, Усовичі, Хотяновські, Покровські та Морачевські.

У 1989–1993 рр. було проведено роботи по відновленню первісного вигляду цієї будівлі, спорудженої у два будівельні етапи: XVIII ст. (перший поверх із льохами) та XIX ст. (другий поверх, двоповерхова прибудова з цокольним поверхом та льохами).

Час спорудження цієї цивільної споруди, із залученням комплексу історичних джерел (передусім українських архітектурних аналогій), можна визначити в хронологічних межах: кінець 1780-х – 1790-ті роки. Це був час, коли на київському Подолі розпочалось активне цивільне цегляне будівництво, яке тривало до пожежі 1811 р., що знищила майже всю забудову цього історичного міського району. Вцілілі під час цієї катастрофічної пожежі подільські кам'яниці (до яких належить будинок по вул. Спаській, 16-Б) нині становлять значну архітектурну та історичну цінність як нечисленні релікти київської цивільної забудови XVIII століття.

Ключові слова: київський Поділ, історична топографія, пам'ятка архітектури, XVIII століття, Музей гетьманства.

© Олена Попельницька, 2023

1 Так українські писемні джерела XVII–XVIII ст. називають мурований із цегли будинок громадського, житлового чи господарського призначення.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Історія монументального цивільного зодчества Подолу XVIII ст. викликає значний інтерес як у професійних дослідників історії Києва, так і у тих, хто цікавиться історією міста. Проте, оскільки катастрофічна пожежа влітку 1811 р. знищила не лише забудову Подолу, а й чимало документів, що містили інформацію про архітектуру та планування подільських житлових споруд та їхніх власників, цивільна забудова Подолу XVIII ст. наразі є недостатньо дослідженою. Вивчення означеної теми ускладнює як обмеженість джерельної бази, так і складність пошуку потрібних документів, розпорошених по багатьом архівам та архівним фондам. Водночас вцілілі під час катастрофічної пожежі 1811 р. подільські кам'яниці нині становлять значну архітектурну та історичну цінність як нечисленні релікти київської цивільної забудови XVIII століття.

Якщо об'єктом дослідження є цегляна цивільна забудова київського Подолу XVIII ст., то предметом – житловий будинок на вул. Спаській, 16-Б, який з 1963 р. має статус пам'ятки архітектури. Ця кам'яниця¹ була споруджена у XVIII ст. та добудована у XIX столітті (рис. 1). Звіти про її вивчення у 1980-х – на початку 1990-х рр. архітекторами та мистецтвознавцями, що зберігаються у київських архівах, досі не оприлюднені, за винятком двох коротких публікацій Л. Пляшко та С. Блашук, Р. Лякіної і В. Отченашка. Водночас суспільний інтерес до означеної кам'яниці не послаблюється. Цьому сприяє й те, що з 11 березня 1993 р. у цій будівлі діє Музей гетьманства, у відвідувачів якого часто виникають питання щодо історії спорудження та функціонування означеного будинку.

Відсутність у вітчизняній історіографії комплексного історико-архітектурного дослідження будинку на вул. Спаській 16-Б визначає актуальність та новизну цієї публікації.

Метою цього дослідження є узагальнення існуючої нині інформації про історію та архітектуру будівлі на вул. Спаській, 16-Б. Крім цього, зроблена спроба уточнення часу спорудження означеної кам'яниці.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Першим із дослідників, хто звернув увагу на будинок на вул. Спаській 16-Б, був мистецтвознавець Федір Ернст, який у 1930 р. присвятив йому короткий нарис у путівнику по Києву, виданому під егідою ВУАН: «У глибині садиби (треба ввійти у двір) стоїть дуже цікава кам'яниця, що належала якомусь невідомому заможному київському міщанинові. Вона близька до квадрату в плані, двоповерхова (шість покоїв у кожному поверсі). Певно після

Рис. 1. Будинок по вул. Спаській, 16-Б. Вигляд після реставраційних робіт

2 Ф. Ернст, Будинок по Спаській вулиці 16. Провідник. Київ: Всеукраїнська академія наук (1930): 619, 793.

3 М. Кадомская, Краткие историко-библиографические сведения // О. Шевченко, В. Петрущенко, И. Малакова. Памятник архитектуры конца XVIII века (охр. № 28). Жилой дом (флигель) по ул. Героев Триполья, 16-Б. Том 1. Киев, 1990. Украинский специальный научно-реставрационный проектный институт «Укрпроектреставрация», кн. 7а/994. Шифр 383. Арк. 7.

4 Л. Воробьева, Памятник архитектуры. Охранный № 28. 6 марта 1984 г. Машинопис. На 1 арк. Архів Музею гетьманства.

5 М. Виноградова, По вопросу регенерации градостроительной среды по улице Героев Триполья 16-18 (Историческая справка). 1990. Машинопис. На 4 арк. Архів Музею гетьманства.

пожежі 1811 року до неї прибудовано цікавий двоколонний портик з дерев'яними сходами – певно на місці давнішого ганку. В середині збереглося кілька старовинних (у стилі класицизму) дверей»².

Певно, що Ф. Ернст (який свого часу доклав чимало зусиль для збереження архітектурних пам'яток Києва) вивчав означену будівлю ще з 1920-х рр.: дослідниця М. Кадомська згадує про обмірні креслення 1923 р. будинку на вул. Спаській, 16-Б, що зберігаються в одному з київських архівів³, можливо, виконані не без участі Ф. Ернста.

У 1963 р. означений будинок, згідно з постановою Ради Міністрів УРСР «Про впорядкування справи обліку та охорони пам'яток архітектури на території Української РСР» № 970 від 24 серпня 1963 р., було взято на державний облік як пам'ятку архітектури початку XVIII століття (курсив мій. – О. П.) республіканського значення (охоронний № 28). Проте у паспорті цієї будівлі як пам'ятки архітектури, складеному у 1984 р., будинок датовано вже кінцем XVIII – початком XIX століття⁴ (курсив мій. – О. П.). Отже, як бачимо, серед дослідників не було однастайності у визначенні часу спорудження будинку на вул. Спаській, 16-Б.

Слід також зазначити, що, попри свій статус пам'ятки архітектури, будівля по вул. Спаській, 16-Б лишалась житловою до 1985 р., коли нарешті постало питання її реставрації та передачі під розташування музейної установи.

З часу публікації у 1930 р. статті Ф. Ернста і до початку у 1992 р. реставраційних робіт будинку на вул. Спаській 16-Б міська забудова, що оточувала цю будівлю, трансформувалась від цивільного зодчества XIX ст. до сучасної архітектури XX століття. Зокрема, у 1936 р. майже впритул до означеного будинку була споруджена школа (нині – с/ш № 124)⁵. У 1980-х рр. будинки XIX ст., що оточували будівлю на вул. Спаській 16-Б, були знесені (не зважаючи на

6 А. Фанталін, Л. Пляшко, Пам'ятник архітектури (охр. № 28) історична довідка по будинку по вул. Героїв Трипілля, 16-Б. Міжрегіональне спеціальне реставраційно-виробниче мале підприємство «Майстер». Київ, 1992. Фонд науково-проектної документації Київського науково-методичного центру по охороні, реставрації та використанню пам'яток історії, культури і заповідних територій. Ф. КН 2а. Спр. 536. На 23 арк. Арк. 4-5.

7 Там само, 16-18.

8 Можливо, це було зроблено з цензурних міркувань, оскільки згадки імені гетьмана І. Мазепи у тогочасних офіційних виданнях не вітались.

9 Л. Пляшко, Жилой дом, начало XVIII – начало XIX вв. (ул. Героев Триполья, 16-Б). Памятники градостроительства, истории и архитектуры Украинской ССР. Т. 1. Киев, Киевская область. Киев: Будівельник (1983): 32-33; А. Фанталін, Л. Пляшко, Вказ. пр.

протест Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, яке пропонувало їх зберегти та реставрувати) і на їх місці був споруджений сучасний житловий комплекс. Усі ці новації значно змінили аутентичний вигляд цієї ділянки міської забудови, на якій архітектура постмодернізму сусідить із бароково-класицистичною будівлею по вул. Спаській 16-Б.

Наприкінці 1970-х рр. будівля на вул. Спаській, 16-Б знову опинилась у центрі уваги київського суспільства під час широкого громадського обговорення проекту нової забудови кварталу, у якому розташовувалася означена споруда⁶.

Однією з перших увагу громадськості до цієї споруди привернула мистецтвознавець Людмила Пляшко. Саме вона датувала первісну основу цієї споруди (яку назвала «будинком Мазепи») початком XVIII століття. Зазначаючи, що назва «будинок Мазепи» не згадується у архівних документах, проте є поширеною серед киевознавців, дослідниця навела кілька версій її походження. Відкидаючи припущення про приналежність цієї будівлі гетьману І. Мазепі, Л. Пляшко припустила, що «будинок Мазепи» міг бути споруджений на початку XVIII ст. як резиденція Київського козацького полку (центром якого було м. Козелець на Чернігівщині) або як міщанський будинок у архітектурному стилі «мазепинського бароко»⁷. На жаль, Л. Пляшко не навела доказів на підтвердження своїх припущень, які, як гіпотези, виглядають доволі слушними.

Водночас у статті про будинок на вул. Спаській, 16-Б (на той час – вул. Героїв Трипілля, 16-Б), у 1983 р. опублікований у виданні «Пам'ятки містобудування, історії та архітектури Української РСР». Л. Пляшко назвала його «житловим будинком початку XVIII – початку XIX ст., не згадуючи ім'я Мазепи»⁸: «Первісно будівля являла собою трикамерну споруду (з сіньми посередині), перекриту циліндричними склепіннями з распалубками у житлових приміщеннях та льохах. У першій чверті XIX ст. будинок було добудовано. Одночасно було споруджено другий поверх і зроблений двоколонний іонічного ордеру портик з відкритою терасою і будівля набула рис класицистичної споруди. Поверхи сполучались внутрішніми гвинтовими сходами. У другій половині XIX ст. споруджено зовнішні сходи. Збереглись кути металеві двері і замки, дерев'яні двері з набірними та напливними фільонками (перша чверть XIX ст.), дерев'яні колони з різьбленими капітелями і т. п. Будівля є однією з найстаріших споруд Києва» (переклад з російської мій. – О. П.)⁹.

Отже, саме Л. Пляшко першою з дослідників припустила, що перший та другий поверхи «будинку Мазепи» були споруджені у різний час, та запропонувала датувати найдавнішу частину цієї будівлі початком XVIII століття.

І хоча ми не поділяємо точку зору Л. Пляшко стосовно того, що будівля на вул. Спаській, 16-Б була споруджена на початку XVIII ст., надалі для зручності будемо називати означену споруду «будинком Мазепи».

10 О. Шевченко, В. Петрущенко, И. Малакова, Памятник архитектуры конца XVIII века (охр. № 28). Жилой дом (флигель) по ул. Героев Триполья, 16-Б. Том 1. Арк. 1.

11 М. Кадомская, Краткие историко-библиографические сведения... Арк. 7.

12 О. Шевченко, В. Петрущенко, И. Малакова, Вказ. пр. Арк. 1, 5, 9.

13 В. Хромченков, Соображение по ремонтно-реставрационным работам. О. Шевченко, В. Петрущенко, И. Малакова, Вказ. пр. Арк. 12.

Архітектурне вивчення «будинку Мазепи» стало можливим після відселення у 1985 р. мешканців комунальних квартир, що розташовувались там, певно, з початку 1920-х років. Після 1985 р. порожній будинок, позбавлений догляду, поступово руйнувався (рис. 2).

У 1990 р. комісія Українського спеціального науково-реставраційного інституту «Укрпроектреставрація» провела попередні роботи з технічного та інженерно-технологічного обстеження «будинку Мазепи», а також здійснила історико-бібліографічне вивчення. Датою спорудження означеного будинку (зазначеною на титульному аркуші звіту про попередні роботи) означена комісія вважала кінець XVIII століття¹⁰. Водночас одна з членів комісії – мистецтвознавець Марія Кадомська в історичній довідці про означену будівлю припустила, що її найдавнішою частиною є льохи, ймовірно, споруджені у другій половині XVII століття¹¹. І хоча дослідниця не уточнює, як саме вона прийшла до такого висновку, з контексту означеної історичної довідки можна зробити висновок, що льохи «будинку Мазепи» муровані з іншої цегли, ніж стіни першого та другого поверхів будівлі. Те, що при спорудженні «будинку Мазепи» була використана цегла різного кольору – вохристого, червоного, рожевого та брунатного (що, може, зокрема, свідчити про її різночасове виготовлення), відзначили інші члени комісії, які у 1990 р. досліджували будівлю на вул. Спаській 16-Б¹².

Спостереження М. Кадомської є цікавим та слушним, адже льохи «будинку Мазепи» могли бути підмурками більш ранньої дерев'яної (цегляної?) житлової чи господарчої будівлі, на місці якої у XVIII ст. була споруджена кам'яниця. Ми також припускаємо, що у XVIII ст. льохи та стіни будівель могли мурувати з цегли різного ґатунку (виготовленої з різних сортів глини), а, отже, різного кольору. Крім того, не можна виключати й того, що при спорудженні льохів «будинку Мазепи» могла бути повторно використана цегла, що походила з більш ранньої розібраної споруди.

У висновку означеної комісії про необхідність проведення ремонтно-реставраційних робіт житлового будинку, розташованого на вул. Героїв Трипілля, 16-Б (нинішній вул. Спаській, 16-Б), було відзначено, що «зважаючи на значну архітектурну вартість і надзвичайно складну історію будівництва, а також значні втрати та спотворення первісного вигляду пам'ятки, характер та методика реставраційних робіт повинні бути спрямовані на: максимальне вивільнення будівлі від пізніших нашарувань, що не мають самостійної історичної, архітектурної та художньої вартості;

відновлення чи відтворення конструкцій, архітектурно-художніх форм та декору, пошкоджених чи втрачених за час існування будівлі»¹³.

Як вже зазначалося, першою з дослідників періодизацію спорудження «будинку Мазепи» створила Л. Пляшко. Зазначивши, що будинок було зведено на початку XVIII ст., дослідниця

14 Л. Пляшко. Жилой дом, начало XVIII – начало XIX вв. (ул. Героев Триполья, 16-Б)..., 32–33.

15 М. Кадомская, Краткие историко-библиографические сведения... Арк. 7.

16 Копії цих креслень зберігаються в архіві Музею гетьманства; див. Будинок Музею гетьманства по вул. Спаській, 16-Б у Подільському районі м. Києва – пам'ятка архітектури національного значення (охор. № 28). «Жилий будинок (флігель), кінець XVIII–XIX ст.». Паспорт опорядження фасадів 30-11-18-ПОФ. Київ (2018): 19, 46.

датовала спорудження другого поверху, двоколонного портика з терасою та внутрішніх гвинтових сходів першою чвертю XIX століття¹⁴.

Натомість М. Кадомська вважає, що другий поверх «будинку Мазепи» був надбудований наприкінці XVIII – на початку XIX ст., відзначивши, що «історія його (будинку. – О. П.) будівництва у літературі не відображена, тому потрібні поглиблені історико-архівні дослідження»¹⁵.

У 1996 р. архітектори Київських міжобласних спеціальних науково-реставраційних проектно-виробничих майстерень (В. Отченашко, А. Подольський та В. Гаврилюк), підсумували результати дослідження «будинку Мазепи», створивши комплект креслень, розрізів та реконструкцій фасадів будинку на різних етапах його існування: на початку XVIII ст., у 1803–1811 рр. та наприкінці XIX століття. Дослідники також реконструювали такі архітектурні елементи «будинку Мазепи» XVIII – початку XIX ст., як дерев'яні ганки чолового та тильного (садового) фасадів, горище (мансарду) з дерев'яною терасою, дерев'яну прибудову для влаштування гвинтових сходів, зазначили місця виявлення у будинку фрагментів керамічної підлоги XVIII століття¹⁶. Така графічна візуалізація унаочнила еволюцію «будинку Мазепи» від одноповерхової кам'яниці XVIII ст. до двоповерхової будівлі, об'єм якої майже удвічі перевищував її історичне ядро.

Інформацію, у 1980-х – на початку 1990-х рр. одержану під час вивчення архітектури та історії «будинку Мазепи», у статті видання «Звід пам'яток історії та культури України» (2008, 2021) підсумували архітектор Віталій Отченашко, дослідниця архівних документів Римма Лякіна та історик Світлана Блашук: «<...> [Будинок] Первісно одноповерховий, з підвалом, можливо – з мансардою, у плані – трикамерний зі склепінчастими перекриттями. Бічні частини були житловими, опалювались грубами з топками, що містились у сінях. Під час дослідження виявлено бароковий характер первісного оформлення фасадів, за якими пам'ятка є близькою до групи будівель Києво-Печерської лаври 1720-х рр. <...>. Площини стін і наріжжя споруди прикрашали пілястри, вікна підвальних приміщень розташовувались у розвиненому цоколі, вікна першого поверху – у профільованих нішах. Чоловий (північний) і тильний (південний) фасади будови прикрашено щільно розміщеними нішами різноманітної форми. За планом генеральної забудови Подолу (після пожежі 1811 року) арх. А. Меленського до будинку з півдня зроблено одноповерхову з підвалом прибудову, надбудовано одним цегляним поверхом. З боку головного входу влаштовано двоколонний портик з терасою, на яку пізніше зроблені сходи для входу на другий поверх. Бароковий декор було збито або закладено, увесь об'єм завершено широким вінцевим карнизом з модульйонами, внаслідок чого будівля набула класицистичних рис. У 1980-х – на поч. 1990-х рр. здійснено реставрацію особняка та

17 С. Блашук, Р. Лякіна, В. Отченашко, Особняк 18 – поч. 19 ст., в якому проживали родини Сичів-Сичевських, Покровських. Звід пам'яток історії та культури України. Енциклопедичне видання. У 28 тт. Київ: Кн. 1, ч. 3: С–Я. Редкол. тому: Відп. ред. П. Тронько та ін. Упоряд.: В. Горбик, М. Кіпоренко, Н. Коваленко, Л. Федорова. Київ: Голов. ред. Зводу пам'яток історії та культури при вид-ві «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана (2008, 2021): 1546.

благоустрій ділянки. На фасадах виявлено основні етапи формування пам'ятки (дослідження і реставрація – архітектори В. Гаврилюк, В. Голубцов, В. Отченашко, А. Подольський).

Будинок – цінна пам'ятка історичної забудови Подолу, що зводилась у два етапи і поєднує в собі риси бароко та класицизму. Двоповерховий з підвалом, цегляний тинькований, у плані близький до квадрата. <...> Оформлений у змішаних бароково-класицистичних формах (перший поверх має риси бароко, другий – класицизму). Чоловий фасад симетричний, розчленований по горизонталі широким міжповерховим багатопрофільним бароковим карнизом, розкріпованим лопатками першого поверху. Головний вхід акцентовано портиком з колонами іонічного ордера заввишки у два поверхи, що підтримують піддашшя. Завершує споруду широкий антаблемент, карниз якого оздоблено модульйонами. Віконні та дверні прорізи першого поверху мають лучкові перемички. Вікна другого поверху – прямокутної форми, завершуються класицистичними сандриками у вигляді полчок. <...>

На поч. 18 ст. садиба належала Сичу Стефану Мартиновичу (1671–1742) – священику церкви Спаса (Преображення), яка розташовувалась на цій вулиці (не збереглася). <...> Старший син Сичевського, Яків Стефанович (1703–65) <...> успадкував батьківську садибу. Пізніше нею володів середній син С. Сича – Кирило, невістка якого 1787 продала ділянку з мурованим будинком, службами і садом київському купцеві К. Усовичу. Його родина 1806 продала садибу за борги О. Хотяновському. 1810 садибу придбав купець І. Покровський, після смерті якого 1841 ділянку успадкував його син <...> Григорій Іванович (1819–97) <...>. До 1910 будинком володіла його дружина, яка заповіла садиб своїм онукам Морачевським.

1993 з ініціативи Фонду І. Мазепи та за підтримки українців діаспори в будинку було відкрито Музей гетьманства»¹⁷.

Під час першого етапу будівництва (який В. Отченашко, О. Подольський та В. Гаврилюк датують початком XVIII ст.) «будинок Мазепи» був одноповерховою трикамерною цегляною спорудою на льохах. Його планування повторює схему традиційного українського житла «хата на дві половини»: сіни та два житлові приміщення.

Під час реконструкції «будинку Мазепи» був відновлений пізньобароковий декор зовнішніх стін першого поверху, стесаний або закладений цеглою у першій чверті XIX століття (рис. 3). У приміщеннях першого поверху були відновлені оригінальні хрещаті склепіння, що спираються на потужні цегляні стіни (рис. 4а, 4б). Також було оновлено високі трикамерні льохи, вхід до яких розташований на чоловому фасаді поряд парадного входу до будинку. Планування льохів відповідає камерному плануванню першого поверху будинку. Льохи освітлюють вікна-люкарни, канали яких майстерно муровані у цегляних склепіннях льохів. У стінах льохів влаштовані великі глибокі ніші для зберігання харчових припасів (рис. 4в, 4г, 4д).

Рис. 3. Будинок по вул. Спаській, 16-Б. Деталі першого поверху

До нашого часу збереглися обидва входи до «будинку Мазепи» XVIII ст., один із яких веде в напрямку вулиці вул. Спаської, колишньої Межигірської (рис. 5). Другий вхід, який у XVIII ст. вів до прибудинкового саду, нині перебуває усередині цегляної прибудови, спорудженої наприкінці XIX століття.

У сінях будинку були відновлені устя топочних камер двох кахляних груб, які опалювали приміщення першого поверху. Підлога з керамічних плиток на першому поверсі кам'яниці

а

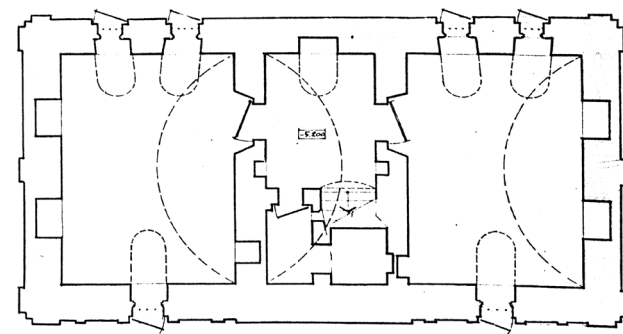
б

в

г

д

18 Л. Пляшко, Жилой дом, начало XVIII – начало XIX вв. (ул. Героев Триполья, 16-Б)..., 32–33; Фанталін А. А., Пляшко Л. А. Вказ. пр., 15.

19 Хронологічні межі цього етапу різні дослідники визначають по-різному: М. Кадомська – межею XVIII–XIX ст., В. Отченашко, О. Подольський та В. Гаврилюк – 1803–1811 роками, Л. Пляшко – першою чвертю XIX століття.

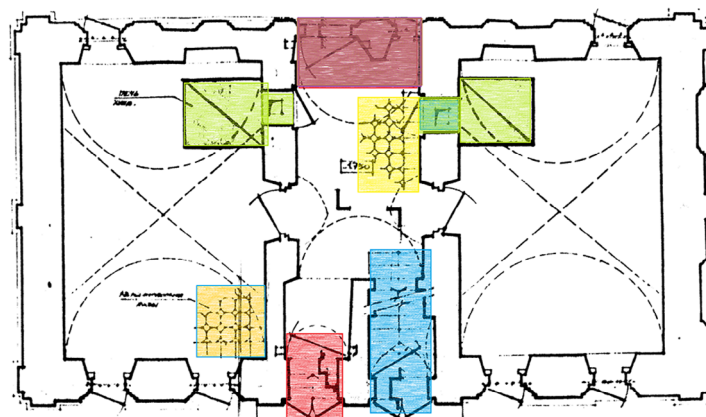
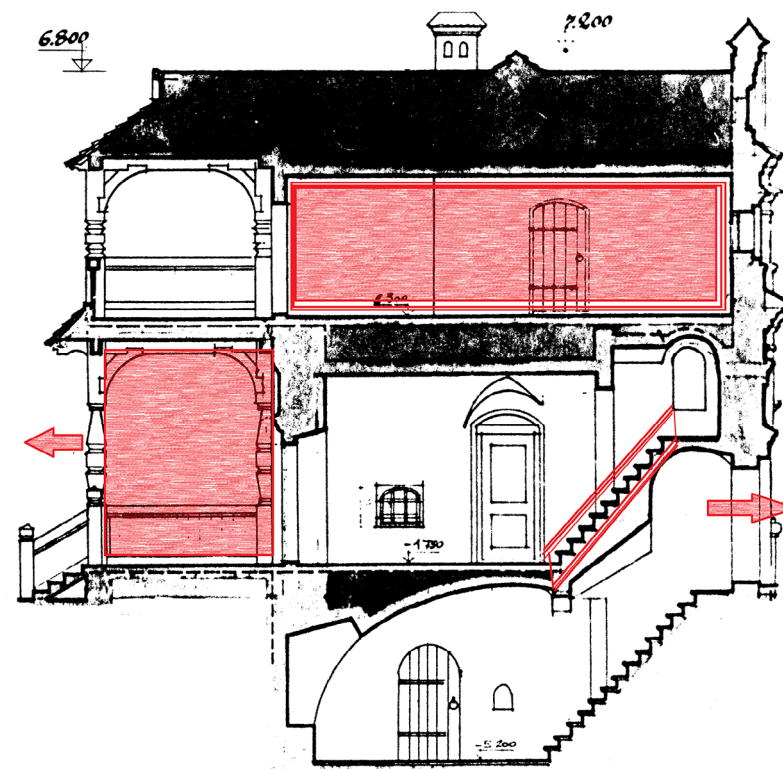

Рис. 5. В. Ф. Отченашко, А. В. Подольський, В. П. Гаврилюк. Будинок по вул. Спаській, 16-Б. Чоловий та тильний фасади у XVIII ст. Реконструкція 1996 р.

була відтворена за її збереженими фрагментами XVIII століття. Під час реставраційних робіт також були розкриті цегляні сходи, у XVIII ст. влаштовані у товщі масивних стін сіней, які вели на горище (чи до мансарди) кам'яниці, а після спорудження у XIX ст. другого поверху були замуровані (рис. 6).

Копії металевих дверей та фурнітури, встановлені у відреставрованому «будинку Мазе-пи», були виготовлені за оригінальними взірцями, що збереглись у будинку на початок рес-тавраційних робіт¹⁸ (рис. 7).

Під час другого етапу будівництва¹⁹ у «будинку Мазе-пи» було надбудовано другий поверх, замуровані цегляні сходи у сінях та влаштовані дерев'яні гвинтові сходи у дерев'яній прибудові,

- Вихід у сад
- Вихід до вул. Межигірської
- Груби та їхні топочні камери
- Сходи на горище
- Фрагменти вимостки підлоги керамічною плиткою

Рис. 6. В. Ф. Отченашко, А. В. Подольський, В. П. Гаврилюк. Будинок по вул. Спаській, 16-Б. Тильний фасади у XVIII ст. Реконструкція 1996 р. Розріз, план 1-го поверху. 1996 р.

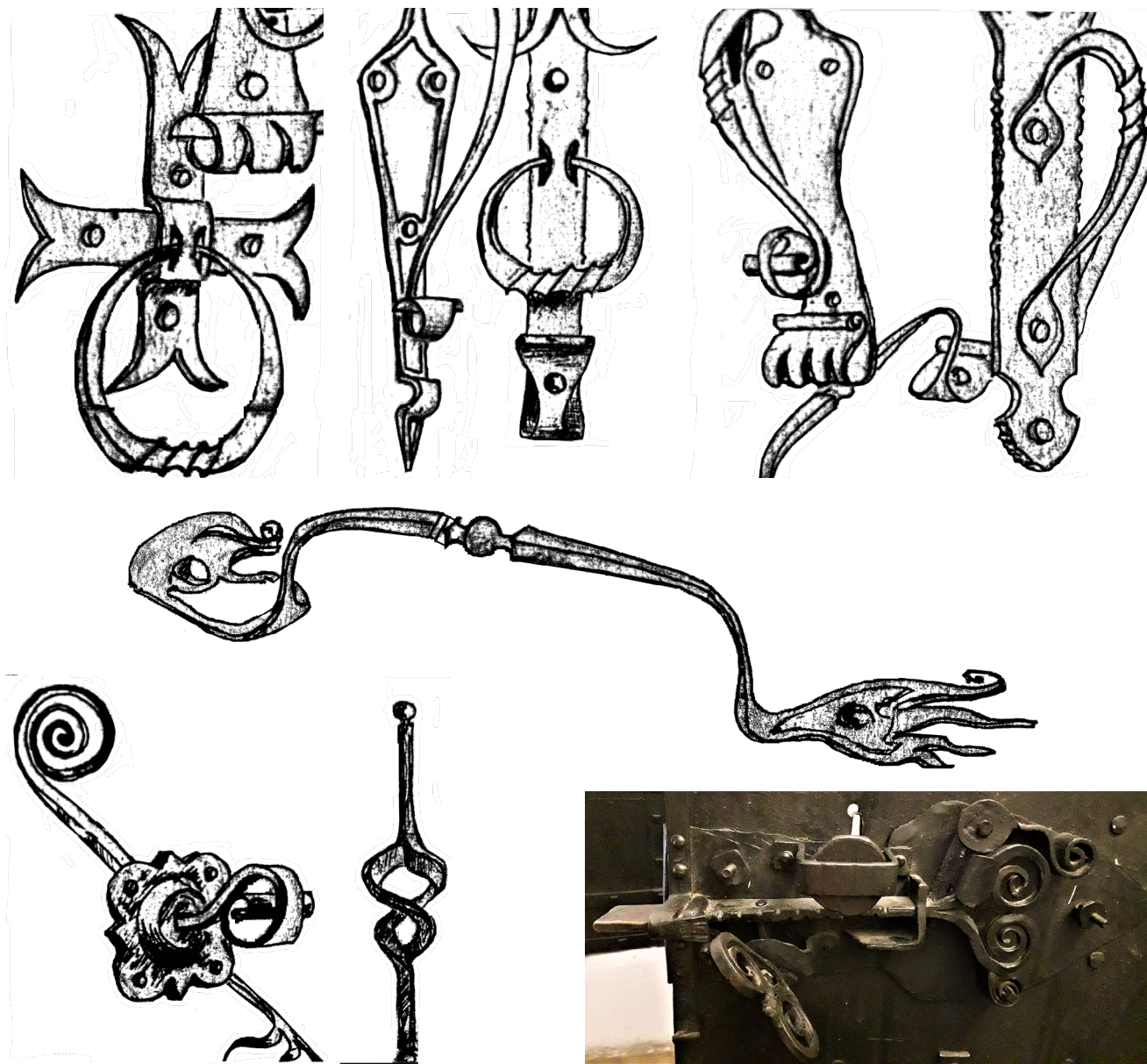

Рис. 7. Будинок по вул. Спаській, 16-Б. Металева будівельна фурнітура XVIII – початку XIX ст. Малюнки [Л. Пляшко, 1979 р.]. Пружинний замок у «будинку Мазепи» – реконструкція, створена за старовинними взірцями

20 М. Кадомська зазначає, що «будинок Мазепи» як двоповерхова ампірна будівля з двоколонним портиком вже зображений на кресленні 1830 р.; див.: Кадомская М. Краткие историко-библиографические сведения..., Арк. 7.

21 Будинок Музею гетьманства по вул. Спаській, 16-Б у Подільському районі м. Києва – пам'ятка архітектури національного значення (охор. № 28)..., 16.

22 В. Гаврилук, В. Голубцов, В. Отченаско, Особняк 18 – поч. 19 ст., в якому проживали родини Сичів-Сичівських, Покровських. Вул. Спаська, 16-Б. Звід пам'яток історії та культури. https://pamyatky.kiev.ua/streets/spaska/osobnyak-18-poch-19-st_-v-yakomu-prozhivali-rodini-sichiv-sichivskih-pokrovskih

23 Будинок Музею гетьманства по вул. Спаській, 16-Б у Подільському районі м. Києва – пам'ятка архітектури національного значення (охор. № 28)..., 16.

24 А. Фанталін, Л. Пляшко, Вказ. пр., 15; Л. Пляшко. Жилой дом, начало XVIII – начало XIX вв. (ул. Героев Триполья, 16-Б)..., 32–33.

25 Будинок Музею гетьманства по вул. Спаській, 16-Б у Подільському районі м. Києва – пам'ятка архітектури національного значення (охор. № 28)..., 3.

26 Там само, 2.

до якої можна було потрапити через колишній садовий вхід. Цю дерев'яну прибудову до цегляного «будинку Мазепи» зазначено на плані Києва 1803 року (рис. 8).

Після подільської пожежі 1811 р. «будинок Мазепи» було відбудовано²⁰, а дерев'яну сходову прибудову замінено цегляною²¹. Головний фасад будівлі було прикрашено трикутним портиком з двома колонами. Ці архітектурні елементи, прямокутні вікна другого поверху та карниз з модульйонами надали «будинку Мазепи» класицистичного вигляду²² (рис. 9а).

Наприкінці XIX ст. відбулась остання добудова «будинку Мазепи», під час якої сходову прибудову розширили до розмірів основного об'єму будинку XVIII – першої чверті XIX ст. та перекрили спільним із ним дахом²³. Під цією трикамерною прибудовою було влаштовано трикамерний цокольний поверх з льохами, об'єднаними з льохами «будинку Мазепи» XVIII століття. Вхід до цокольного поверху та льохів розташовувався у тильовій частині будинку. На другий поверх вели зовнішні дерев'яні сходи, що розпочинались на підвір'ї будинку і завершувались на терасі, влаштованій між двома колонами портика. З тильної сторони будинку, на рівні другого поверху прибудови, також була влаштована тераса (рис. 9б–9з).

З оригінальних архітектурних елементів XVIII–XIX ст. у будинку на час початку реставраційних робіт збереглись інтер'єрні ампірні колони з позолоченими капітелями коринфського ордеру, куті вхідні залізні двері, залізні ґрати на вікнах першого поверху, дерев'яні одвірки на першому поверсі, колони фасадного портика, дерев'яна балюстрада тераси, прикрашені різьбленим декором двері на другому поверсі²⁴ (рис. 10).

Під час реставраційних робіт на горищі будинку були виявлені та законсервовані аутентичні дерев'яні конструкції першої чверті XIX століття²⁵.

З метою наочної демонстрації етапів спорудження будинку його різночасові частини були пофарбовані у різні кольори: білим – об'єм XVIII – першої чверті XIX ст., рожевим з білим цоколем – прибудову кінця XIX століття²⁶.

І хоча з часу завершення реставрації «будинку Мазепи» минуло тридцять років, слід віддати належне науковцям, архітекторам та реставраторам, які дослідили, відновили та пристосували для розміщення музейної установи одну з найбільш цікавих цивільних будівель Подолу. Адже без втручання реставраторів «будинок Мазепи» міг розділити долю багатьох київських архітектурних пам'яток, які протягом XX ст. безслідно зникли, оскільки, на думку тогочасних можновладців, не становили історичної та мистецької цінності, а отже, не заслуговували на збереження. Відновлення історичного ядра «будинку Мазепи» – його першого поверху у вигляді, який той міг мати у XVIII – на початку XIX ст. (до пожежі 1811 р.), було виконане на підставі збережених фрагментів кам'яниці та її окремих архітектурних деталей та із залученням українських архітектурних аналогій XVIII століття.

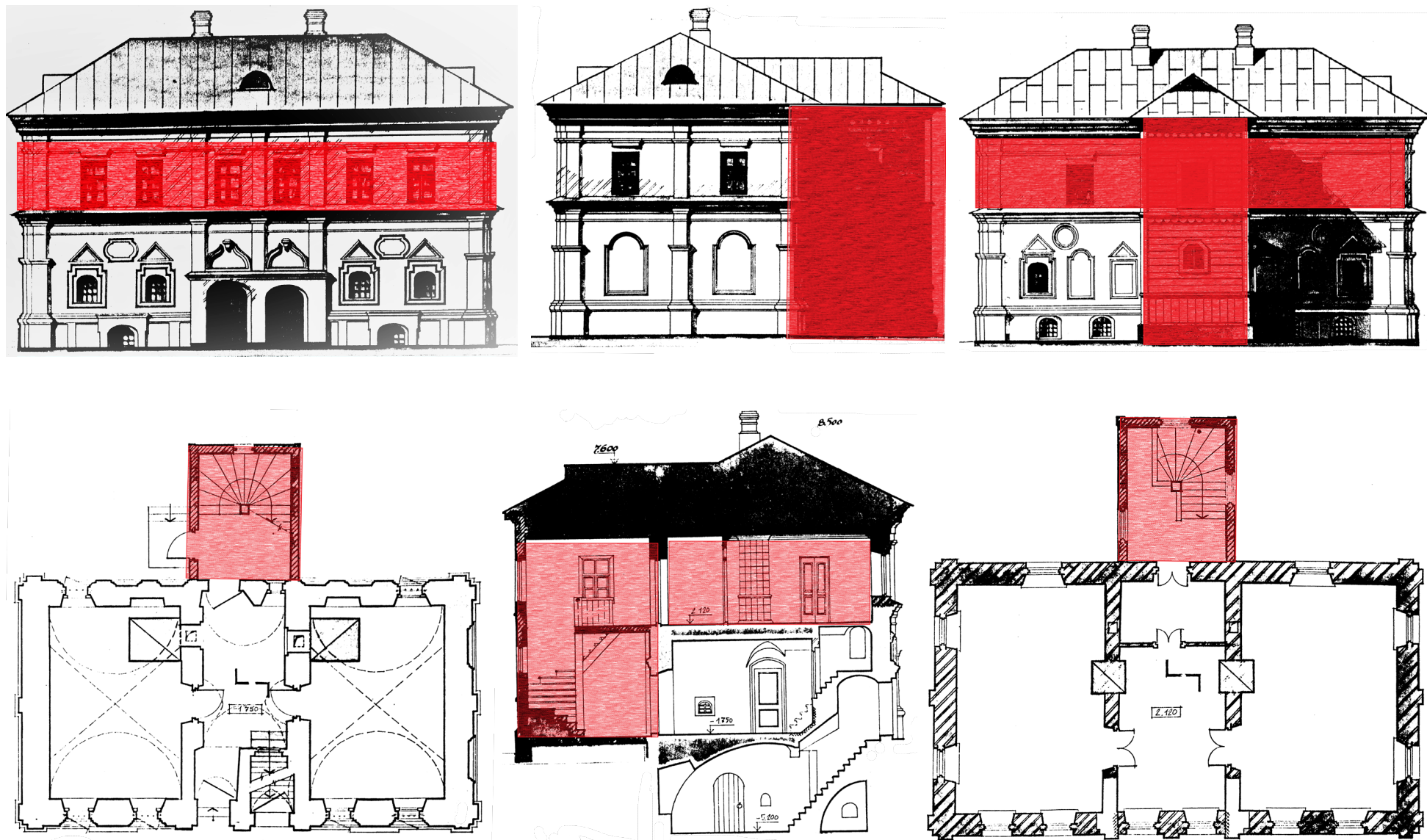

Рис. 8. В. Ф. Отченашко, А. В. Подольський, В. П. Гаврилюк. Будинок по вул. Спаській, 16-Б: вигляд у 1803–1811 рр.: реконструкція, креслення фасадів, розріз, плани 1-го та 2-го поверхів. 1996 р.

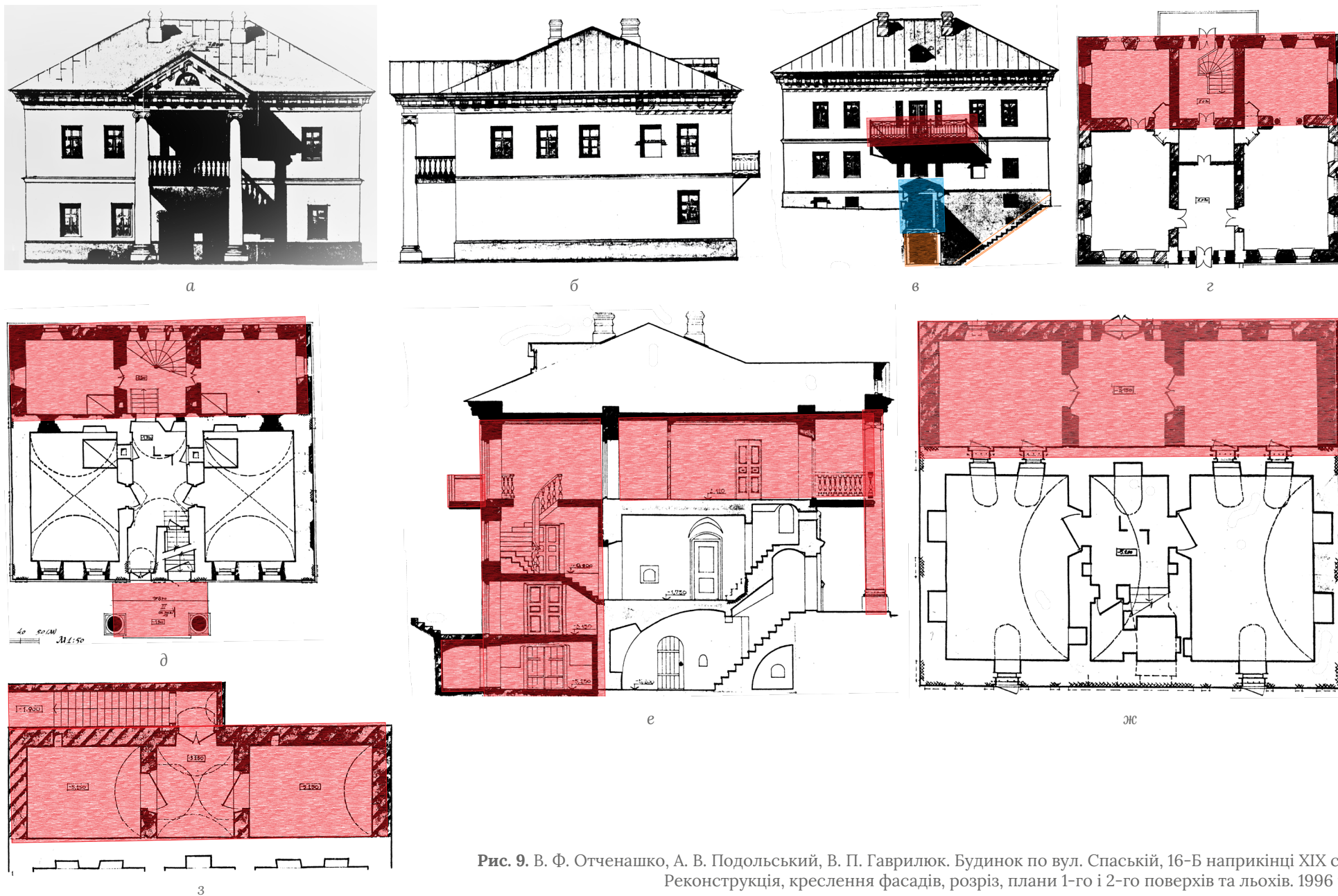

Рис. 9. В. Ф. Отченашко, А. В. Подольський, В. П. Гаврилюк. Будинок по вул. Спаський, 16-Б наприкінці XIX ст. Реконструкція, креслення фасадів, розріз, плани 1-го і 2-го поверхів та льохів. 1996 р.

27 О. Попельницька, Вказ. пр., 123, 141.

28 В. Богусевич, Археологічні розкопки в Києві на Подолі в 1950 р. *Археологія* IX (1954): 45–50.

29 О. Попельницька, Вказ. пр., 82.

З метою з'ясування часу спорудження «будинку Мазепи» варто розглянути історію ділянки міської забудови, на якій перебуває ця будівля.

У наш час «будинок Мазепи» розташовується під кутом до червоної лінії Спаської вулиці (рис. 11). Така орієнтація будівлі є наслідком перепланування вуличної мережі Подолу після пожежі 1811 року. У XVIII ст. під час будівництва «будинку Мазепи» було зорієнтовано вздовж траси Межигірської вулиці (рис. 12а), назва якої походила від подвір'я Межигірського монастиря²⁷, розташованого на протилежному боці вулиці від садиби «будинку Мазепи» (рис. 12б).

Результати археологічного вивчення свідчать, що ділянка, на якій у XVIII ст. було споруджено «будинок Мазепи», була забудована вже у давньоруський час. У 1950 р. В. Богусевич у саду «будинку Мазепи» виявив археологічні об'єкти IX–XII ст., найдавнішими з яких були залишки залізоплавильних горнів. У рештках дерев'яної споруди XII ст. В. Богусевич (який назвав її «будинком токаря») виявив чимало фрагментів виточеного на токарному верстаті дерев'яного посуду, керамічного кружального посуду та світильників, скляних браслетів, шиферних пряслиць та червоноглиняних амфор. У заповненні іншої споруди перебував фрагмент візантійської керамічної посудини та мідна візантійська монета імператора Олексія Комніна (1081–1118)²⁸.

У XVII–XVIII ст. територія, розташована довкола садиби «будинку Мазепи», була однією з центральних ділянок київського Подолу. На той час там діяли храми Миколи Набережного, Воскресіння та Спаса, а неподалік (на місці сучасного Контрактового майдану) перебувала найбільша міська площа, де розташовувались київський магістрат та головний подільський храм – церква Успіння.

Мешканцями означеної ділянки Подолу у XVII–XVIII ст. були представники міської суспільної еліти. Одна з розташованих там садиб на початку XVII ст. належала священику дерев'яної Воскресенської церкви Йову Борецькому – майбутньому київському митрополиту²⁹.

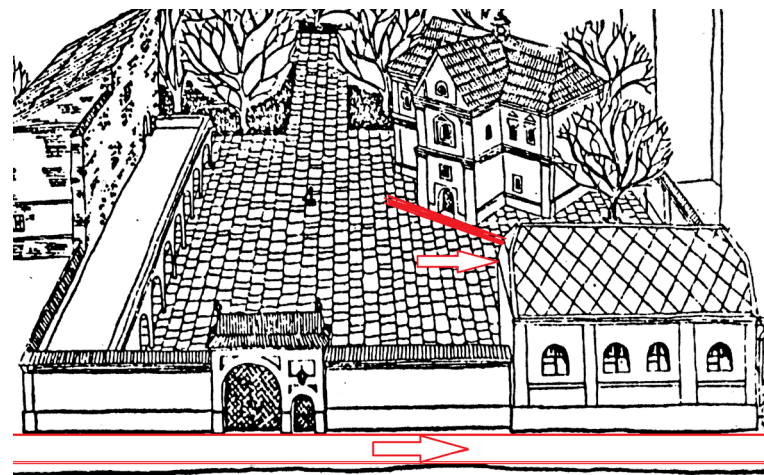
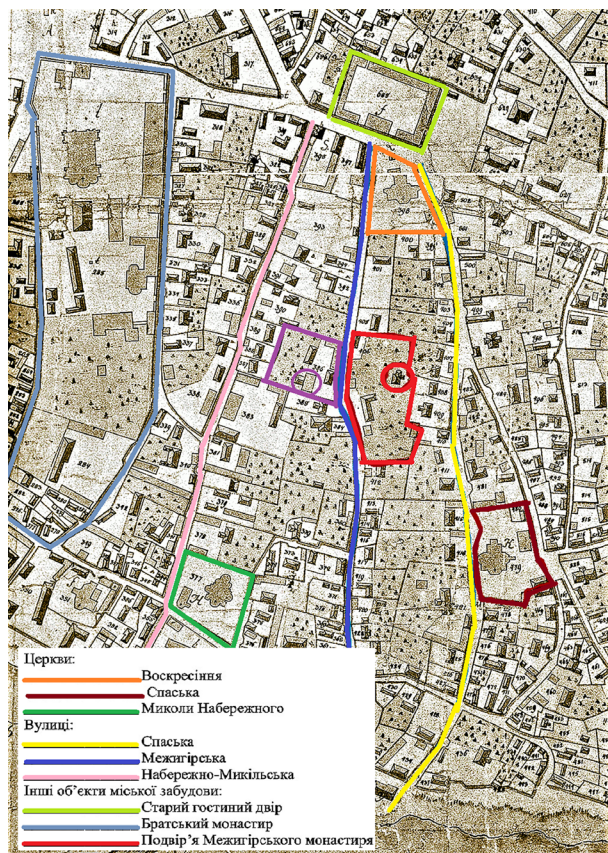

Рис. 11. Проєкт реконструкції садиби по вул. Спаській, 16-Б. Ідея Л. Пляшко, художник В. Кранченко. 1979 р.

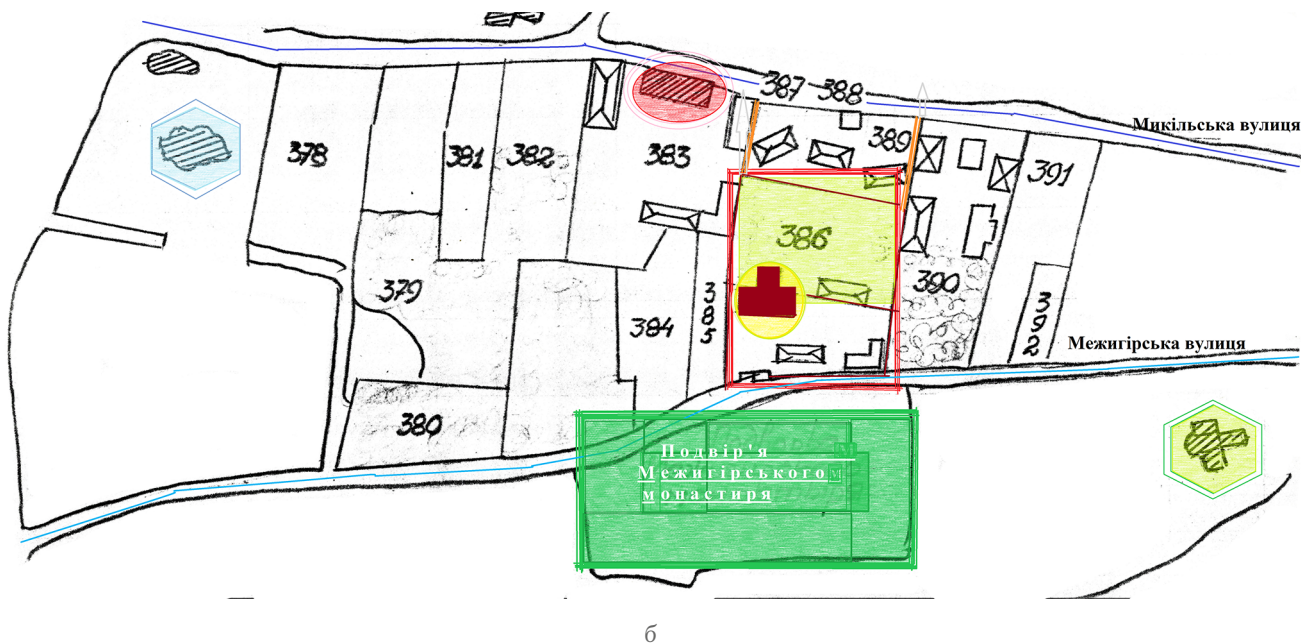

а

30 Там само, 82.

31 Там само, 84.

32 М. Сагайдак, Исследования на Подоле по Волошской, 16 в 1981–1982 гг. Научный архив Института археологии НАН Украины. Спр. 1982.

б

Рис. 12. Фрагменти плану Києва 1803 р. із зображенням кварталу забудови довкола садиби «будинку Мазепи» (№ 386)

У парафії Воскресенського храму в той час мешкало чимало представників заможного купецтва. Один із них, грецький купець М. Радзицький, у 1670 р. власним коштом відбудував з цегли Воскресенський храм, що перед тим згорів під час пожежі. У XVIII ст. у приході цієї церкви мешкали нащадки М. Радзицького, а також багаті купці Л. Величко та П. Гудима³⁰.

Заможними були й парафіяни церкви Миколи Набережного. Зокрема, там в останній чверті XVII ст. мав власну садибу київський війт Ж. Тадрина³¹.

Рештки двох заможних помешкань другої половини XVII–XVIII ст. у 1981–1982 рр. були досліджені на подвір'ї «будинку Мазепи». У їхньому заповненні археологи виявили фрагменти коштовного порцелянового, фаянсового та скляного посуду, а також рельєфні теракотові та мальовані пічні кахлі³².

33 О. Попельницька, Вказ. пр., 69.

34 В. Богусевич, Археологічні розкопки на Києво-Подолі у 1950 р. Києво-Подільського загону експедиції «Великий Київ». Науковий архів Інституту археології НАН України. Спр. 1950/1-6.

35 М. Сагайдак, М. Сергеева, Отчет об археологических исследованиях киевского Подола в 1990 г., ул. Волошская, 16. Науковий архів Інституту археології НАН України. Спр. 1990/34.

36 Р. Лякина, Памятник архитектуры XVIII–XIX вв. на усадьбе № 386 Подола по бывшей Спасской улице № 16 и его владельцы. Историческая справка. Київ, 1993. На 11 арк. Архів Музею гетьманства.

37 С. Блашук, Р. Лякина, В. Отченашко, Музей гетьманства. <https://oldkiev.top/spaska/getman/getman.html>

38 Зараз – вул. Спаська.

39 Переклад Р. Лякіної та Ю. Мицика до документу про продаж М. Сичевською садиби у 1787 р., оригінал якого, виявлений Р. Лякіною, зберігається у Центральному державному історичному архіві у м. Києві, ф. 486, оп. 1, спр. 28, арк. 519. Архів Музею гетьманства.

У 1778 р. неподалік садиби «будинку Мазепи» (на місці сучасного провулку Хорива) за проектом архітектора І. Григоровича-Барського було споруджено старий гостинний двір, призначений для мешкання купців, що привозили крам на продаж до Києва³³.

З писемних джерел відомо, що купцями у XVIII ст. були і власники садиби, на якій розташований «будинок Мазепи». Документ 1787 р. про продаж цієї садиби згадує розташовані у садибному дворі дерев'яні господарчі споруди. Рештки цих будівель у 1950 р. дослідив В. Богусевич. У обшитому деревом льоху однієї з будівель, спорудженої на межі XVIII–XIX ст., археолог виявив залишки купецького краму: обвуглені сувої сукна, скрині з хлібинами, лантухи з зерном, що, імовірно, згоріли у 1811 році. Поряд були виявлені рештки ще однієї дерев'яної будівлі XVII–XVIII ст., також знищеної пожежею³⁴. У 1990 р. поряд «будинку Мазепи», у саду школи № 124, археологи дослідили згорілу дерев'яну будівлю XVIII ст., у льохах якої виявили фрагменти дорогого керамічного посуду із залишками позолоти та глазуровані зеленою поливою пічні кахлі³⁵.

Окремим аспектом вивчення історії «будинку Мазепи» стало з'ясування прізвищ осіб, що з початку XVIII ст. володіли садибою, у якій було споруджено цю кам'яницю. Першим відомим власником означеної садиби був купець та урядовець київського магістрату Стефан Мартинович Сичевський, який у 1711 р. став священиком Спаської церкви. Його старший син Яків, також настоятель Спаського храму, успадкувавши батьківську садибу, заповів її рідному брату Кирилу³⁶. Невістка останнього, Марфа, у 1787 р. продала садибу київському купцю Кузьмі Усовичу³⁷.

Згідно тексту документу у 1787 р. про продаж садиби, у той час на території садиби перебували «...житловий будинок, <...> розташований у Києво-Подолі по вулиці, що зветься Межигірською³⁸, навпроти подвір'я колишнього Межигірського монастиря, <...> з усіма кам'яними та дерев'яними будовами <...>»³⁹ (рис. 13). Як бачимо, документ не уточнює, що проданий будинок був цегляним (кам'яним), проте згадує розташовані у садибі кам'яні будівлі, які, зокрема, могли мати господарче призначення, наприклад, льох або льодовня.

Якщо у 1787 р. мурований «будинок Мазепи» ще не існував (про що опосередковано свідчить текст документу про продаж будинку, який міг бути дерев'яним), певно, його спорудив К. Усович (†1799). Спадкоємці останнього на початку XIX ст. могли добудувати до «будинку Мазепи» другий поверх та зображену на плані Києва 1803 р. дерев'яну прибудову для влаштування сходів.

У 1806 р. «будинок Мазепи» у спадкоємців К. Усовича придбав купець Олексій Хотяновський, який у 1810 р. продав цю споруду купцю Івану Покровському. У документі 1810 р. про продаж згадується «...будинок кам'яний з дерев'яними будовами, садом та зі стежкою з нього

40 Набережномикільська вулиця, що вела від ринкового майдану у центрі Подолу до храму Миколи Набережного.

41 Переклад Ю. Мицика документу про продаж О. Хотяновським садиби у 1810 р., оригінал якого, виявлений Р. Лякіною, зберігається у Центральному державному історичному архіві у м. Києві, ф. 484, оп. 3, спр. 34, арк. 24 зв. Архів Музею гетьманства.

42 С. Блащук, Р. Лякіна, В. Отченашко, Вказ. пр; Р. Лякіна, «Музей гетьманства». Поділ і ми 3 (1997): 8–9.

на Микільську вулицю⁴⁰, що перебуває у місті Києві на Подолі, по Межигірській вулиці, на міській землі, у парафії Набережно-Миколаївській <...>⁴¹ (рис. 14).

Після пожежі на Подолі 1811 р. І. Покровський відбудував «будинок Мазепи» та заповів його сину Григорію. Дружина останнього, Олександра, володіла цим будинком до 1910 р., заповівши його своїм онукам Морачевським, що мешкали у будинку до 1918 року⁴².

Повертаючись до питання визначення часу спорудження «будинку Мазепи», зауважимо, що це можливо шляхом аналізу комплексу наявних історичних джерел та порівнянням з існуючими аналогіями. Для цього розглянемо відомі факти про «будинок Мазепи» та його історичне оточення.

Вище було сказано, що документ про продаж у 1787 р. садиби не згадує мурований будинок. Прикметно, що на плані Києва 1780 р. у кварталі, де мав би бути розташований «будинок Мазепи», зазначено лише дерев'яну цивільну забудову. У той же час на цьому плані на інших ділянках Подолу зображено чотири приватні цегляні будинки, які можна визначити як будинок Биковських

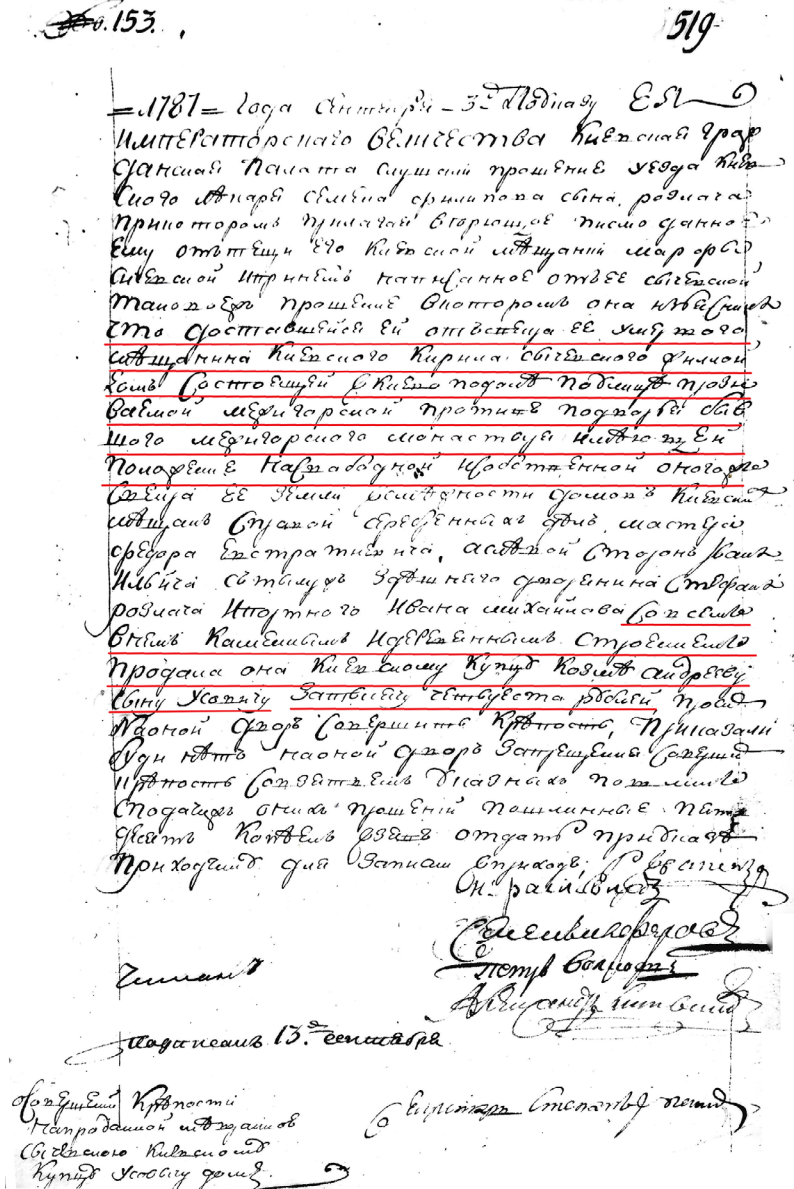

Рис. 13. Документ про продаж М. Сичевською садиби на вулиці Межигірській К. Усовичу. 1787 р.

поблизу церкви Миколи Притиска, будинок Ю. Дранчева напроти Успенського собору, аптеку Бунге поряд Флорівського монастиря та будинок, розташований на початку Покровської вулиці (рис. 15). Можливо, відсутність на плані 1780 р. «будинку Мазепи» підтверджує те, що означена будівля тоді ще не існувала. Перше відоме на сьогодні зображення «будинку Мазепи» присутнє на плані Києва, у 1803 р. створеному під керівництвом київського міського архітектора А. Меленського.

Свідчення картографічного джерела – плану 1780 р., підтверджують документальні джерела, які зазначають, що у 1774 р. на Подолі налічувалось лише чотири магістратські та три приватні кам'яниці⁴³. Вірогідність того, що серед цих кам'яниць був «будинок Мазепи» (про що йтиметься далі) є дуже малою.

Перш ніж розглянути аргументи на користь гіпотези про «пізній час» спорудження «будинку Мазепи» (друга половина 1780-х – 1790-ті рр.), розглянемо можливість його спорудження на початку XVIII століття.

Будівництво «будинку Мазепи» не могло відбутись у 1714–1725 рр., коли у Києві та в інших містах Російської імперії (крім столичного Санкт-Петербургу) діяла заборона на цивільне муроване будівництво. Якщо припустити, що «будинок Мазепи» був споруджений до 1714 р., він, скоріш за все, постраждав під час пожежі на Подолі у 1718 р., проте не міг бути відбудованим до скасування у 1725 р. заборони на зведення цегляних будівель. Отже, гіпотетично «будинок Мазепи» міг бути споруджений або у першому десятилітті XVIII ст., або після 1725 року. Проте підтвердження цього поки що не виявлені.

Більш ймовірно, що «будинок Мазепи» було зведено у часи «будівельного буму» на Подолі 1780-х рр. – початку XIX ст., викликаного певними політичним та економічними чинниками, що спричинили до збільшення кількості приватних цегляних будівель. Згідно зі свідченнями

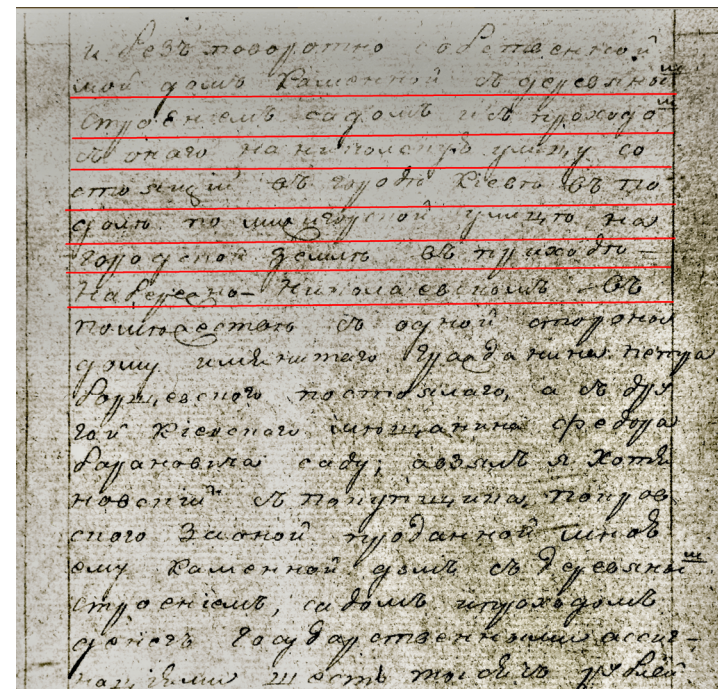

Рис. 14. Документ про продаж О. Хотяновським садиби на вулиці Межигірській I. Покровському. 1810 р.

Рис. 15. Позначення кварталу міської забудови, у якому має бути розташована садиба «будинку Мазепи», на плані Києва 1780 р.

статистичних джерел, кількість міщанських кам'яниць на Подолі зростає з 3-х у 1774 р. до 11-ти у 1786 р. та до 15-ти – наприкінці XVIII ст.⁴⁴.

На плані Києва 1786 р. на Подолі зазначено 17 цегляних споруд: три будівлі зображені між Флорівським та Петропавлівським монастирями, три – поряд Житнього торгу, три – поблизу

45 І. Гирич, Т. Гирич, План Києва 1786 р. як історико-топографічне джерело. Географічний фактор в історичному процесі. Київ: Наукова думка (1990): 77–85.

46 А. Лазаревский, К портрету Саввы Туптала, Киевская старина 7 (1882): 194–197; А. Лазаревский, Документальные сведения о Савве Туптале и его роде, Киевская старина 8 (1882): 382–384; А. Лазаревский, Где находился киевский дом Саввы Туптала?, Киевская старина 6 (1887): 382–384; Н. Закревский, История Киева. Т. 1. Москва (1868): 581, 877; Н. Рогожина, Кам'яниця Сави Туптала, Пам'ятки України 1–2 (2001): 47–51.

47 В. Щербина, Старі кам'яниці на Подолі. Нові студії з історії Києва В. І. Щербини. Київ: ВУАН (1926): 112–114.

48 В. Иконников, Киев в 1654–1855 гг., Киевская старина 9 (1904), 229.

49 Огляд Києва відносно старожитностей, виданий І. Фундуклеєм. Київ (1996): 89.

50 Про цеглу, виготовлену для І. Підгурського. 1765 р. Державний архів м. Києва (далі – ДАК). Ф. 313. Оп. 1. Спр. 38; Опис двору і маєтності І. Підгурського. 1780 р. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (далі – ІР НБУВ). Ф. II. Спр. 26. Арк. 112–120.

51 План фасаду і розріз обгорілого кам'яного міського будинку біля Флорівського монастиря. 1838 р. ІР НБУВ. Ф. XXVIII. Спр. 849. Арк. 26; М. Кадомська, В. Отченашко, Будинки XVIII ст. по вул. Притискомикільській у Києві. З історії української реставрації (1996): 34.

храму Успіння, три – на Набережномикільській вулиці, три – між будинком Биковських та церквою Воскресіння, дві – поряд Спаської церкви⁴⁵.

На нашу думку, деякі з кам'яниць, зазначених на плані 1786 р., можна визначити наступним чином.

Поряд Житньоторзької площі на час складання плану 1786 р. розташовувався цегляний будинок київського сотника С. Туптала. Ця кам'яниця була споруджена між 1666 та 1703 роками, коли С. Туптало володів цією садибою. За спогадами дослідника історії Києва М. Закревського, це була одноповерхова кам'яниця з бароковим обрамленням вікон і порталу та фронтонами ламаних обрисів⁴⁶.

Неподалік кам'яниці С. Туптала розташовувався двоповерховий будинок міщанки С. Артем'євої (1708–1811)⁴⁷. Ця будівля перебувала на розі сучасних вулиць Межигірської та Хоривої та у 1902 р. була розібрана через аварійний стан⁴⁸. На гравюрі 1847 р., що зображує цей будинок⁴⁹, його фасади мають пізньобарокові архітектурні елементи, подібні до наявних у «будинку Мазепи»: трикутні сандрики над вікнами, арочні завершення віконних та дверних прорізів, складно-профільовані пілястри та карнизи, вікна-люкарни льохів (рис. 16). І хоча час спорудження цієї кам'яниці невідомий, за архітектурними аналогіями цю будівлю можна датувати серединою – другою половиною XVIII століття.

У другій половині 1760-х рр. біля Житньоторзької площі була споруджена кам'яниця священника І. Підгурського, яка, як і «будинок Мазепи», була трикамерною (сіни та дві світлиці) та мала цегляні льохи⁵⁰.

У 1770-х рр. на вул. Притискомикільській поряд Флорівського монастиря був зведений одноповерховий цегляний шинок цеху шевців. Цей будинок складався із сіней та п'яти приміщень, під якими розташовувались глибокі цегляні льохи. Фасади будівлі прикрашали барокові волюти та заломі даху⁵¹ (рис. 17).

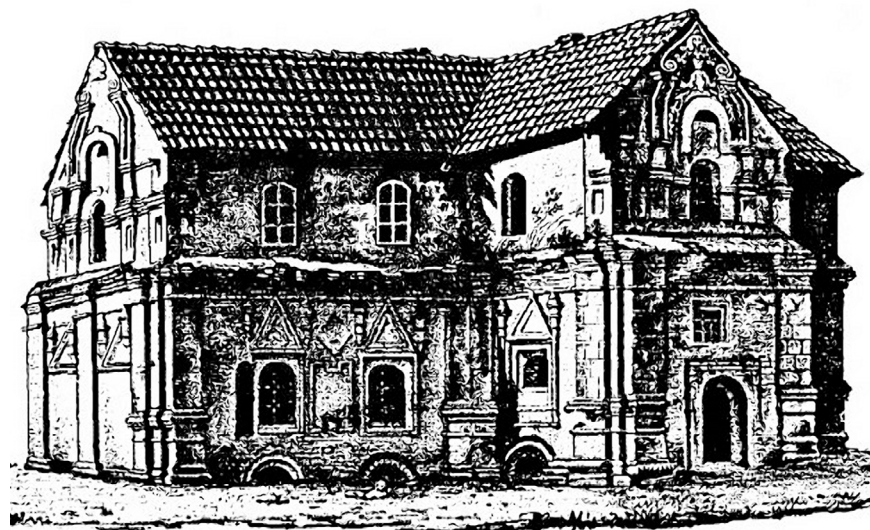

Рис. 16. Будинок Артемихи. XVIII ст. (за І. Фундуклеєм, 1847 р.)

52 Чолобитна дружини бунчукового товариша С. Рибальського про невиконання заповіту її чоловіка його братом, Г. Рибальським. 1785 р. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. Ф. 193. Оп. 2. Спр. 199-а.

53 В. Отченашко, Садиби Івана Григорович-Барського та Юрія Дранчева на Подолі. Пам'ятки архітектури і мистецтва у світлі нових досліджень. Тези наукової конференції Національного заповідника «Софія Київська». Київ (1996): 72-74; Опис будинку Ф. Хлюпи. 1811 р. ДАК. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 80. Арк. 85; План будинку Г. Хотяновської. 1821 р. ІР НБУВ. Ф. XXVIII. Спр. 931.

54 В. Отченашко, Садиби Івана Григорович-Барського та Юрія Дранчева на Подолі..., 72-74; М. Берлинський Історія Києва (1990): 249, 268.

55 М. Берлинський, Вказ. пр., 248.

Поряд шинкового двору шевського цеху у 1784 р. був споруджений одноповерховий цегляний будинок міщанина С. Рибальського⁵² (рис. 18).

Ще одна житлова кам'яниця у середині 1770-х рр. була зведена у садибі архітектора київського магістрату І. Григоровича-Барського, розташований навпроти храму Успіння. Як і «будинок Мазепи», будинок Григоровича-Барського був одноповерховим трикамерним на трьох льохах⁵³ (рис. 19).

У розташовані поряд садиби приблизно у 1776 р. за проектом І. Григоровича-Барського був споруджений двоповерховий цегляний будинок купця Ю. Дранчева⁵⁴.

Ще одну цегляну будівлю, розташовану поряд старого гостиного двору, у 1752 р. згадує дослідник історичної топографії Подолу М. Берлинський. Ця будівля, споруджена урядовим коштом, з 1775 р. належала київському магістрату⁵⁵. Цікаво, що вона знаходилась неподалік місця розташування «будинку Мазепи». Проте ця будівля не

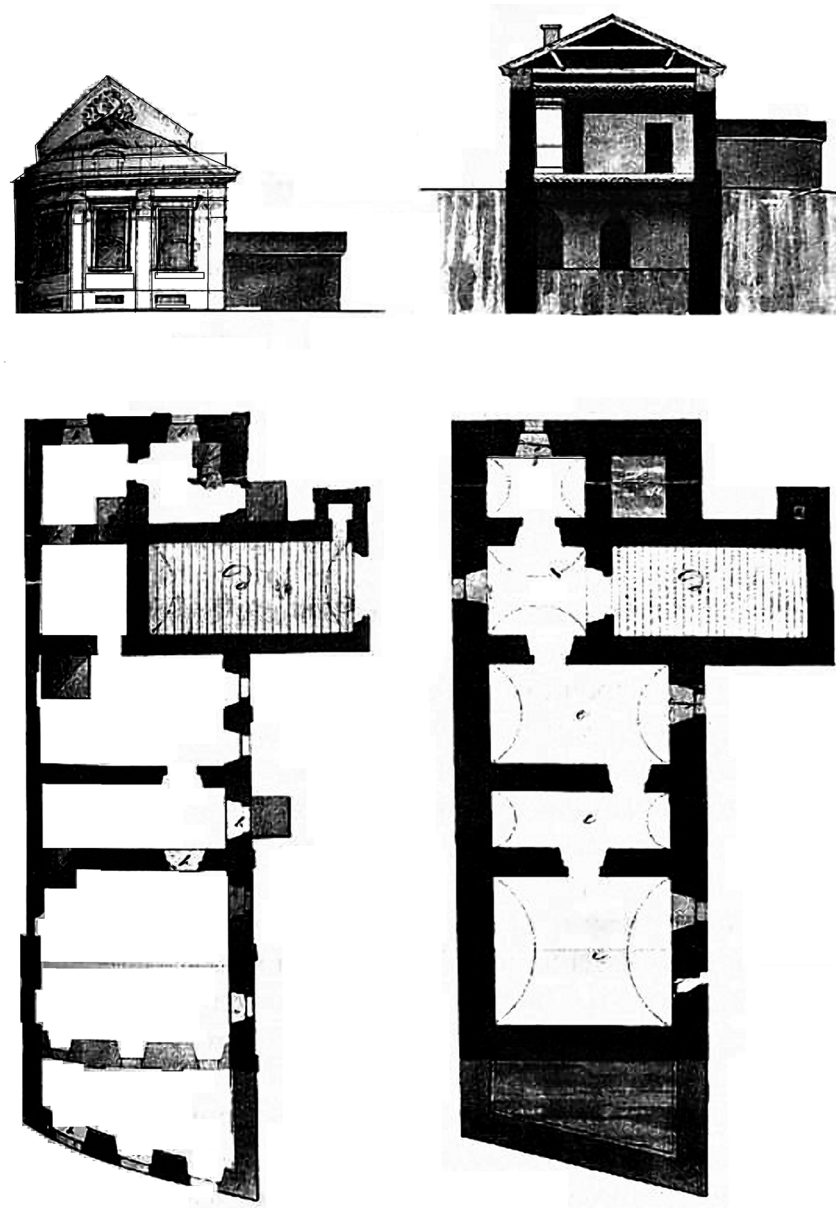

Рис. 17. Шинковий будинок шевського цеху. 1760-ті – 1780-ті рр. Фасад, поперечний розріз, плани 1-го поверху та льохів. 1838 р.

56 А. Андриевский, Утеснения киевских мещан военным постом в 1763–1764 гг., *Киевская старина* 5 (1895): 66.

57 Київ. Провідник. Київ: ВУАН (1930): 615.

58 И. Лучицкий, Киев в 1766 г. *Киевская старина* 1–3 (1888): 52–53; Описи Київського намісництва 70–80 років XVIII ст. ..., 49; М. Берлинський, Вказ. пр., 181, прим. 191.

могла бути «будинком Мазепи», оскільки була споруджена двоповерховою та призначалась для розміщення певної урядової установи. Означена будівля радше нагадує двоповерхову кам'яницю С. Артем'євої або будинок Биковських, про який ітиметься далі.

Цегляним будинком, який у 1763 р. вважався одним із кращих на Подолі, була кам'яниця директора Васильківської митниці Карасьова⁵⁶, місце розташування якої невідоме. Прикметно, що будинок сучасника Карасьова – київського війта І. Сичевського, був дерев'яним, як і житла багатьох заможних мешканців Подолу. Переважання у середині XVIII ст. на Подолі (як свідчать тогочасні документи) дерев'яного житла, було обумовлене тим, що подoliaни надавали перевагу комфортному мешканню у дерев'яних будинках, ніж у доволі холодних та вогких кам'яницях. Кам'яниці ж мали господарче призначення або ж використовувались як окремі приміщення для прийому гостей та святкування родинних урочистостей.

Архітектура ще однієї подільської кам'яниці (її сучасна адреса – вул. Костянтинівська, 6/8), на думку мистецтвознавця Ф. Ернста, нагадує магістрат м. Козельця⁵⁷, споруджений у 1760-х роках. Складений у 1765–1769 рр. «Генеральний опис Лівобережної України» згадує цю двоповерхову 10-кімнатну кам'яницю як ще недобудовану. У 1780-х рр. власники цього довгобуду – київські міщани Биковські – продали незавершений будинок київському магістрату. Після того як у 1790-х рр. споруду нарешті добудували, у ній влаштували міську божевільню⁵⁸ (рис. 20).

Отже, загальні тенденції забудови київського Подолу у XVIII ст. свідчать, що близько десятка цегляних приватних будинків з ознаками архітектури пізнього бароко були споруджені у 1750-х – 1780-х роках.

Як вже зазначалось, в архітектурі будинків С. Артем'євої, І. Григоровича-Барського та шинкового будинку шевського цеху наявні риси, присутні у плануванні та декорі «будинку Мазепи»: трикамерність, склепінчасті льохи, декорування фасадів розчленованими пілястрами та карнизами, трикутними сандриками та нішами. Ця подібність дозволяє

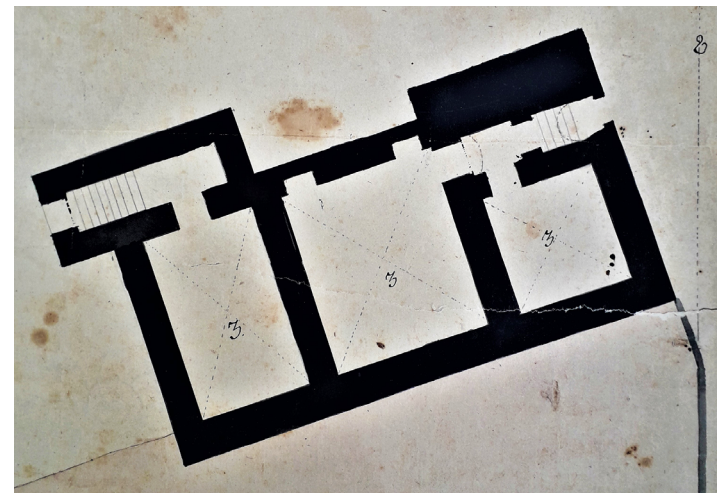

Рис. 19. План будинку Григоровичів-Барських. 1818 р.

59 В. Вечерський, Особливості стилю бароко в архітектурі України XVII–XVIII століть. Зб. наук. пр. Київ: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії 9 (2009): 201.

60 Розкріповка (розкріпований ордер) – незначний вертикальний виступ частини стіни чи карнизу.

61 В. Вечерський, Садиба Дараганів у Покорщині. Велика українська енциклопедія. https://vue.gov.ua/Садиба_Дараганів_у_Покорщині; Усадьба, вторая половина XVIII в. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. Т. 4. Киев (1986): 304–305.

62 М. Цапенко, Архитектура Левобережной Украины XVII–XVIII веков. Москва (1967): 99.

63 Козелецька селищна рада. <https://kozsr.gov.ua/rehulyatorna-diyal-nist/povidomlennya-pro-oprylyudnennya/2-uncategorised?start=100>

припустити, що «будинок Мазепи» був споруджений тоді ж, що і згадані цегляні будівлі – не раніше другої половини XVIII ст., можливо, у 1770-х роках.

Для того щоб виявити більше аналогій архітектурі «будинку Мазепи», слід звернутися до датованих кам'яниць Лівобережної України другої половини XVIII ст. – історичної Гетьманщини, тогочасна архітектура якої була дуже подібною до київського зодчества.

Архітектурний стиль, у якому споруджене історичне ядро «будинку Мазепи», дослідники визначають як пізньобароковий або самобутній український стиль⁵⁹. Елементи цього стилю, зокрема, присутні у архітектурі господарчої кам'яниці Дараганів, у 1750-х рр. споруджений у с. Покорщина під Козельцем та у 1770-х рр. перебудований у стилістиці пізнього бароко. Кам'яниця Дараганів – двоповерхова однокамерна споруда. Як і «будинок Мазепи», вона має глибокі склепінчасті льохи зі стінними нішами та зовнішнім входом. Другий поверх кам'яниці Дараганів (як і перший поверх «будинку Мазепи») має зімкнуте склепіння. Стіни кам'яниці Дараганів (як і стіни «будинку Мазепи») увінчують розкріповані⁶⁰ на пілястрах розвинені карнизи, що членують фасади і підкреслюють кути будівлі⁶¹ (рис. 21). На думку дослідника української архітектури М. Цапенка, декор кам'яниці Дараганів є пізнім (1770-х рр.), про що свідчать складні профілі карнизів та розкріпованих пілястр⁶².

Архітектурні паралелі «будинку Мазепи» наявні і в будівлі канцелярії Київського полку, у 1756–1765 рр. споруджений у м. Козельці. Це – мурована двоповерхова будівля на льохах. Її стіни почленовані пілястрами, вікна завершують півциркульні аркові перемички. Як і в «будинку Мазепи», над вікнами першого поверху канцелярії розміщені трикутні сандрики, а стіни декоровані багатопрофільними карнизами, розкріпованими на пілястрах (рис. 22). На першому поверсі канцелярії розташовані сіни, навколо яких розміщуються п'ять приміщень, перекритих циліндричними склепіннями, подібними до склепінь «будинку Мазепи». Як і в «будинку Мазепи», камерні льохи канцелярії освітлюють вікна-люкарни⁶³.

Рис. 20. Будинок Биковських. 1760-ті – 1790-ті рр. Сучасна світлина

Рис. 21. Кам'яниця Дараганів. 1750–1770-ті рр. Фасади та поперечні розрізи (за М. Цапенком, 1967 р.)

Архітектурні елементи кам'яниці Дараганів (1770-ті рр.) та Київської полкової канцелярії (1756–1765), подібні до архітектурних елементів «будинку Мазепи», дозволяють визначити час спорудження останнього не раніше другої половини – останньої чверті XVIII століття.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Підсумками вивчення у 1980-х – першій половині 1990-х рр. історії житлового будинку, розташованого у Києві на вул. Спаській, 16-Б, став зроблений науковцями висновок про те, що цей будинок було зведено у XVIII ст. одноповерховим, а на межі XVIII–XIX ст. чи у першій чверті XIX ст. надбудовано другим поверхом. Наприкінці XIX ст. до основного об'єму будинку була добудована двоповерхова прибудова на льохах, яку перекрили єдиним з основним об'ємом дахом.

Проведенню у 1990-х рр. реставрації будинку на вул. Спаській, 16-Б передувало наукове вивчення його історії та архітектури, виявлення збережених оригінальних деталей будинку, які стали взірцями для створення сучасних копій, призначених для розміщення у відреставрований будівлі.

Часом спорудження будинку дослідники Л. Пляшко, В. Отченашко, В. Гаврилюк та В. Подольський вважають початок XVIII століття. У той же час у паспорті цього будинку як пам'ятки архітектури укладачка Л. Воробйова часом спорудження будинку зазначила кінець XVIII – початок XIX століття.

Кінець XVIII ст. часом зведення будинку на вул. Спаській, 16-Б вважали і представники комісії Українського спеціального науково-реставраційного інституту «Укрпроектреставрація», як про це свідчить заголовок титульного аркушу звіту про проведення у 1990 р. попередніх робіт по обстеженню будинку.

Вартим на увагу є припущення М. Кадомської про те, що льохи будівлі могли бути споруджені ще у другій половині XVII ст., проте дослідниця не навела аргументи на підтвердження цієї гіпотези. Часом спорудження першого поверху будівлі на вул. Спаській, 16-Б М. Кадомська зазначила XVIII ст.

Комплексне вивчення писемних та картографічних джерел дозволило зробити наступні висновки. «Рання дата» спорудження будинку на вул. Спаській, 16-Б (початок XVIII ст.) поки що не знаходить підтвердження в історичних джерелах: означеного будинку немає на плані Києва 1780 р., у той час як на цьому ж плані присутні зображення інших цегляних цивільних будівель; згадка про цей будинок як про цегляну споруду відсутня у документі 1787 р. про продаж садиби Сичевських; перше відоме зображення цього будинку наявне лише на плані Києва 1803 року.

До висновку, що будинок на вул. Спаській, 16-Б був споруджений пізніше, ніж на початку XVIII ст., дозволяє прийти і його порівняння з датованими цивільними будівлями 1750–1770-х рр. київського Подолу, м. Козельця та с. Покорщина Козелецького р-ну – приватних будинків С. Артем'євої (імовірно, друга половина XVIII ст.), І. Григоровича-Барського та шинкового будинку шевського цеху (обидва – 1770-ті рр.), будинку канцелярії Київського полку (1756–1765) та кам'яниці Дараганів (1750-ті рр., добудова – 1770-ті рр.).

Рис. 22. Будинок канцелярії Київського полку у м. Козельці. 1756–1765 рр. Сучасна світлина

У перелічених еталонних будівлях наявні риси, присутні у архітектурі будинку на вул. Спаській, 16-Б: трикамерність, склепінчасті стелі приміщень та льохів, декорування фасадів розчленованими пілястрами та карнизами, трикутними сандриками, нішами та іншими архітектурними пізньобароковими елементами.

Зважаючи на викладені міркування, часом спорудження будинку по вул. Спаській, 16-Б можна визначити кінцем 1780-х – 1790-ми роками.

Можливо, що будівлю на вул. Спаській, 16-Б як одноповерхову трикамерну кам'яницю на льохах спорудили ще купці Сичевські. Проте не виключено, що цей будинок після 1787 р. звів К. Усович. На межі XVIII–XIX ст. спадкоємці К. Усовича (який помер у 1799 р.) могли надбудувати над кам'яницею другий поверх та добудувати до неї дерев'яну сходову прибудову, позначену на плані Подолу 1803 року.

Після подільської пожежі 1811 р. власник будинку – купець І. Покровський, здійснив відбудову будинку, після якої його чільний фасад та інтер'єри другого поверху набули класицистичних рис.

Отримані під час дослідження результати можуть бути використані під час написання наукових статей, створення музейних експозицій, розробок текстів тематичних екскурсій тощо.

Перспективи подальших наукових студій з означеної проблеми полягають у продовженні пошуку нових писемних та картографічних джерел, які дозволять уточнити час спорудження будинку по вул. Спаській, 16-Б та вивити досі невідомі аспекти його історії.

REFERENCES

- Andrievskiy, A. "Utesneniya kyivskih meschan voennym postoom v 1763–1764 gg.". *Kyivskaya starina* 5 (1895): 66.
- Berlynskiy, M. *Istoriia Kyiva*. Kyiv: Naukova dumka, 1990.
- Blashchuk, S., Liakina, R., Otchenashko, V. "Osobniak 18 – poch. 19 st., v yakomu prozhyvaly rody-ny Sychiv-Sychivskykh, Pokrovskykh". *Zvid pamiatok istorii ta kultury Ukrainy*. Entsyklopedychne vydannia. U 28 tt. Kyiv: Kn. 1, ch. 3: S–la. Vidp. red. P. Tronko ta in. Uporiad.: Horbyk V., Kiporenko M., Kovalenko N., Fedorova L. Kyiv: Holov. red. Zvodu pamiatok istorii ta kultury pry vyd-vi «Ukrainska entsyklopediia» im. M. P. Bazhana (2008, 2021): 1546.
- Bohusevych, V. "Arkheolohichni rozkopky v Kyivi na Podoli v 1950 r.". *Arkheolohiia* IX (1954): 42–53.
- Ernst, F. "Budynok po Spaskii vulytsi 16". *Providnyk*. Kyiv: Vseukrainska akademiia nauk (1930): 619, 793.

- Hyrych, I., Hyrych, T. *Plan Kyiva 1786 r. yak istoryko-topohrafichne dzherelo. Heohrafichnyi faktor v istorychnomu protsesi*. Kyiv: Naukova dumka (1990): 77–85.
- Ikonnikov, V. “Kiev v 1654–1855 gg.” *Kyivskaya starina* 9, 1904.
- Kadomska, M., Otchenashko, V. “Budynky XVIII st. po vul. Prytyskomykylskii u Kyivi”. *Z istorii ukrainskoi restavratsii*. Kyiv (1996): 30–35.
- Lazarevskiy, A. “Dokumentalnyie svedeniya o Savve Tuptale i ego rode”. *Kyivskaya starina* 8 (1882): 382–384.
- Lazarevskiy, A. “K portretu Savvy Tuptala”. *Kyivskaya starina* 7 (1882): 194–197.
- Lazarevskiy, A. “Gde nahodilsya kyivskiy dom Savvy Tuptala?” *Kyivskaya starina* 6 (1887): 382–384.
- Liakina, R. “Muzei hetmanstva”. *Podil i my* 3 (1997): 8–9.
- Ohliad Kyieva vidnosno starozhytnosti, vydanyi I. Fundukleiem Kyiv: Zadruha, 1996.
- Opysy Kyivskoho namisnytstva 70–80 rokiv XVIII st. Kyiv: Naukova dumka, 1989.
- Otchenashko, V. “Sadyby Ivana Hryhorovych-Barskoho ta Yurii Drancheva na Podoli”. *Pamiatky arkhitektury i mystetstva u svitli novykh doslidzhen. Tezy naukovoï konferentsii Natsionalnoho zapovidnyka «Sofia Kyivska»*. Kyiv (1996): 72–74.
- Plyashko, L. “Zhiloy dom, nachalo XVIII – nachalo XIX vv. (ul. Geroev Tripolya, 16-b)”. *Pamyatniki gradostroitelstva i istorii i arhitektury Ukrainskoy SSR. Vol. 1. Kyiv, Kyiv’s district*. Kyiv: Budivelnik (1983): 32–33.
- Popelnytska, O. *Istorychna topohrafiia Kyivskoho Podolu XVII – pochatku XIX stolittia*. Kyiv: Stylos, 2003.
- Rohozhyna, N. “Kamianytsia Savy Tuptala”. *Pamiatky Ukrainy* 1–2 (2001): 47–51.
- Shcherbyna, V. “Stari kamianytsi na Podoli”. *Novi studii z istorii Kyiva V. I. Shcherbyny*. Kyiv: VUAN, 1926.
- Tsapenko, M. *Arhitektura Levoberezhnoy Ukrainy XVII–XVIII vekov*. Moskva: Stroyizdat, 1967.
- “Usadba, vtoraya polovina XVIII v.” *Pamyatniki gradostroitelstva i arhitektury Ukrainskoy SSR. Vol. 4*. Kyiv: Budivelnik (1986): 304–305.
- Vecherskyi, V. “Osoblyvosti styliu baroko v arkhitekturi Ukrainy XVII–XVIII stolit”. Kyiv: IMFE im. M. T. Rylskoho NAN Ukrainy. *Ukrainske mystetstvovnavstvo: materialy, doslidzhennia, retsenzii: Zb. nauk. pr.* 9. (2009): 199–203.
- Zakrevskiy, N. *Istoriya Kyiva. Vol. 1*. Moskva, 1868.

Olena Popelnytska

THE HOUSE ON 16B SPASKA STREET: HISTORY AND DATING OF THE ARCHITECTURAL MONUMENT

The research examines the history and architecture of a residential building erected in the 18th century and completed in the 19th century, located in the centre of Kyiv's Podil district. For the first time, this building garnered the attention of Kyiv experts in 1930, when F. Ernst published an article about it in the guidebook *Kyiv*. Further studies, which reinvigorated in the late 1970s, included an architectural study and a search for documents in Kyiv archives to shed light on the history of ownership of this building.

In the latter half of the 1980s and the early 1990s, Kyiv architects (O. Shevchenko, V. Petrushchenko, I. Malakova, V. Otchenashko, A. Podolskyi, V. Havryliuk), art critics (M. Kadomska, L. Pliashko), and archivists (R. Liakina) conducted extensive research on the structure at 16B Spaska Street. Their investigations led to significant insights into the various construction phases of the building and revealed the names of its owners from the 1780s to 1917, including the Kyiv merchants Sychevski, Usovychi, Khotyanovski, Pokrovski, and Morachevski.

From 1989 to 1993, restoration works aimed to restore the original façade of this building, built at several stages: in the 18th century (most of the first floor and cellars), in the first quarter of the 19th century, and at the end of the 19th century (second floors). The completion of these restorations led to the foundation of the Hetmanship Museum at 16B Spaska Street.

The precise construction date of this unique example of civil structure in Kyiv remained a subject of debate among scholars. The time of the building's construction is estimated to fall between the late 1780s and the 1790s. We came to such conclusions with the integration of a comprehensive array of historical sources, primarily Ukrainian architectural analogies. After all, this era marked the onset of active civil brick construction in Kyiv's Podil, lasting until the fire of 1811, which destroyed almost all the buildings of this historical city district. The surviving 'stone houses' of Podil, including the building on 16B Spaska Street, today stand as rare architectural and historical treasures, reminiscent of Kyiv's 18th-century civil construction.

Keywords: Kyiv's Podil, historical topography, architectural monument, 18th century, Hetmanship Museum.